

Оскуолаба төрөөбүт тылы сайыннарар оонньуулары тэрийии

И.И.Котельников аатынан Дулҕалаах

орто оскуолатын саха тылын уонна литературатын учуутала

Сыромятникова Светлана Иннокентьевна

Норуот тыына –дьылҕата, киһи аймах култууратыгар киллэрэр кылаата төрөөбүт тылыгар ингэн сылдыар. Төрөөбүт тылын билэр киһи бэйэтин норуотун ытыктыыр-таптыыр, кининэн киэн туттар кыахтанар уонна атын омук дьонун кытта тэннээбин билинэн, интернациональнай тыынна иитиллэр. Саха тыла аан дойду норуоттарын тылларын биир сайдар кэскиллээх сорҕото. Үүнэр көлүөнэни оҕо сааһыттан ийэ тылынан иитии, киниэхэ норуот кутун-сүрүн, үтүө үгэстэрин ингэрии омук майгыта тупсарыгар, өйө-санаата сайдарыгар, бөҕөргүүрүгэр тугунан да солбуллубат төрүөт буолар. Оттон ийэ тылга болҕомтону ууруу дьиэ кэргэнтэн, оскуолаттан саҕаланарын быһыытынан, үүнэн эрэр ыччат бу сүүрээнгэ кыттыһарбытын эмиэ наадалаабынан ааҕабыт.

Билигин республикабыт суверенитеттанан, саха тыла государственной статустаах. Онон инникитин норуот национальнай сайдыытын хаачыйар тыл буола үүнүөхтээх, толору общественной функцияланыахтаах, толору үөрэтии, иитии тыла буолуохтаах. Хас биирдии саха оҕото төрөөбүт тылын диринник билэр, ааҕар уонна суруйар үөрүйэхтэрин үчүгэйдик баһылыыр усулуобуйата тэриллээхтээх. Ону ситиһэргэ дьиэ кэргэн, уһуйаан уонна оскуола, бэчээт, радио, телевидение оҕолорго төрөөбүт тылларын туттар, сайыннарар эйгэтин хаачыйахтаахтар, санаттан санга, сонунтан сонун үлэ тиһигин быспакка ытыахтаахтар. Бу үлэбитигэр биһиги “Тыл хонуута» оонньуу көмөтүнэн оҕолорго төрөөбүт тылга тапталы иитии, ингэрии суолтатын көрдөрөр санааларбытын үллэһиннибит.

«Тыл хонуута» оонньуу суолтата.

«Тыл хонуута» оонньууну суолтатынан көрөн 4 бөлөххө араардыбыт. Ол курдук, бастакытынан, кини үөрэтэр аналлаах. Оҕо бу оонньууга кыттан, араас сонун матырыйаалы кытта билсэр. Билиэн-көрүүн баҕата улаатар, саха тылын араас дэгэтин өйдүүр-сыаналыыр киһи буоларга дьулуһар. Мантан сизттэрэн кини төрөөбүт тылыгар сыһыана лаппа уларыйыан эмиэ сөп. Төһөнөн киһи билиитэ ханыыр да, соччонон кини өссө үрдүккэ талаһарыны, оҕо эмиэ тылга, литератураҕа болҕомтото эбии күүһүрэр.

Иккиһинэн, утумнаахтык дьарыктаныы түмүгэр, оҕо бэйэтин-бэйэтэ ииттинэ үөрэнэр. Ол эбэтэр, күрэххэ, оонньууга кыайар, бастыыр туһугар кини эбии литератураны, кинигэни, хаһыаты, сурунаалы ааҕарга күһэллэр. Бу барыта киниэхэ оонньуу ньыматынан кириэр буолан, кини мантан сылайыыны ылбакка, төттөрүтүн дуоһуйууну ылар. Аны бөлөҕүнэн, пааранан үлэтииргэ, бэйэтэ да билбэтинэн личность быһыытынан үөрэнэр, иитиллэн тахсар. Оонньуу хаамыытын көрөн сорох оҕо дьиэтигэр, кылааска, араас тэрээһиннэргэ да оонньуу ытарга үөрэнэр. Манна кини коллектив, хамаанда, биир идея иһин туруулаһыы бириинсиптэригэр иитиллэр.

Үсүһүнэн, маннык тэрээһин оҕону бэйэни сатаан салайынарга, бэйэ дьобуругар эрэнэргэ, инникилээххэ кыттыһарга угуйар төрүөтүнэн буолар. Хас биирдии оонньууттан киһи бэйэтигэр туох эрэ сананы, сонуну ылынар, киһи билбэтинэн, түргэнник сайдар.

Сахалы тыын оҕо кэбэҕэстик киирэр. Кини уус-уран тылы сатаан туттар, сахалы ыраастык сангарар буолар.

Төрдүһүнэн, тыл оонньуу таайар таланы арыйар кыахтаах. Кыра да хоһоон, кэпсээн айыы соруудаҕа буоллун оҕону элбэххэ кынаттыыр. Саха оҕото сэмэй буолан ылбычча аһыллан бизэбэт, оттон бу оонньуу кэмигэр, хамаанданан күрэххэ кини толору арыллар, санаатын аһаҕастык сайа этэртэн соччо кыбыстыбат буолуон сөп. Сорох киһиэхэ сатаан аһыллыбат оҕолор маннык күрэхтэргэ атын оҕо нөнүө, сөптөөх хоруйу бизэрэ ололорло эмиэ баар буолар. Итини барытын этэн туран, бэйэ омугун тылынан сатаан сангарыы, суруйуу— киһи талаанын, дьоһурун ис кыабын арыйарга төһүү күүс буоларын итэҕэйиэҕи баҕарыллар.

«Тыл хонуута» оонньууну тэрийиигэ сүрүн ирдэбиллэр.

Ханнык баҕарар тэрээһини ытарга хайаан да үлэ былааннаһахтаах. Үлэ туох сыаллаах ытыллара, төһө киһини хабара учуоттаныллыахтаах. Тэрээһингэ оҕо сааһа, кылааһа кытта көрүллэр. Киһи бииртэн-биир тэрээһини ыттыаҕын ахсын сана, сонун идеялар киирэн иһэллэр, ону барытын сурунан, бэлиэтэнэн иһэр буоллаһа, тэрээһин ордук табыллар. Ол инниттэн оонньууну ытан баран оҕолор санааларын истэр үчүгэй. Сорох кэмгэ киһи санаата уопсай санааны кытта сөпсөспөт түгэнэ эмиэ баар буолар. Ким эрэ куруутун кыайыан баҕарар, ким эрэ хамаандаҕа кыайан үлэлээбэт. Маннык итэҕэстэри туоратар сыалтан биһиги тэрээһини атын оҕолорго эмиэ ыттаран көрбүшпүт. Тэрээһини, оонньууну ытар оҕо куруутун ыарахан буолар, ону оҕолор бэйэлэрин эттэринэн-хааннарынан биллэхтэринэ эрэ өйдүүллэр.

Оонньуу тэрийээччиттэн элбэҕи ирдиир. Киһи түһүмэхтэри эмиэ көрөн аттарыахтаах, наар бири ытар буоллаһына, салгымтыалаах буолар. Кимиэхэ эмэ ыалдыар да буоллаһына, онтукаҕын көрдөрүө суохтааһын, күнүүлэһии тахсыан сөп, эбэтэр оҕолор оонньуур көхтөрө сүтэр. Аныгы кэм ирдэбилинен оонньуу сорох түһүмэхтэрин слайдаҕа бэлэмниир ордук. Оннук тэрини оҕо болҕомтотун ордук тардар. Түһүмэхтэрин олус уустук буоллаһтарына, оҕолор оонньоох санаалара сүтэр, ол иһин аны оскуола бырагараамматын эмиэ билиэххин наада.

Кэмттэн кэмигэр оонньотор буоллаһына, онньооччуларын таһымнарын да син билэр буолан иһэҕин, ол оонньуугун сөпкө аттарынаргар туһалаах.

«Тыл оонньуутун» тэрийэн ытытыга үлэ түһүмэхтэрэ

Саха тылын сайыннарар, оҕолор билиилэрин ханатар сыаллаах буолан, бу оонньуу хаамыыта, бэлэмнэнии үлэ үчүгэйдик барыахтаах.

Үлэбит сүрүн түһүмэхтэрэ:

1. Сахалы оонньууга сөптөөх литератураны, хрестоматиялары хасыһан үлэлээһин.
2. Оонньууну сөпкө аттаран тэрийии, ытыты: -тэрээһини 2 нэдиэлэҕэ биирдэ ытылллар.

- «Тыл хонуута» оонньууга хабыллар оҕолор: 4-6 кылаас үөрэнээччилэрэ.
- уопсайа оонньууга хабыллар оҕо ахсаана: 10-15 үөрэнээччи.
- саха тылын, литературатын сэнээрэр, оонньууга кыттыан баҕалаах оҕолору түмэн ытыты.
- бастыгнарны биһирээһин, сыл түмүгүнэн үлэни ырытыты.

3. Түмүк. Ситиһиилэри, итэҕэстэри бэлиэтэни. Саҥа оонньууну торумнааһын

«Тыл хонуута» оонньууга хабыллар сүрүн темалар барыллара

- Лексика;
- Литературнай, түөлбэ тыллар;
- Төрөөбүт тыл (антонимнар, омонимнар, синонимнар);
- Тылдьыттар, саҥа кинигэлэр;
- Саха суруйааччылары, псевдонимнар, айымньылар ааптардара;
- литератураттан;
- фольклортан;
- уус-уран айымньы тыла-өһө уо.д.а.

Оонньуу түһүмэхтэрэ:

- Таабырыннаһы
- Өс хоһооннору ситэри
- Хоһоону хомуйуу
- Сомоҕо-домоҕу этииттэн булуу
- Ааптардары таайы
- Бэргэн этиилэр ааптардара
- Этиини сааһылааһын
- Блиц-ыйытыктар
- Ребустары таайы
- Шараданы таайы

Айар сорудахтаах оонньуу формалара:

- биирдиилээн
- пааранан
- бөлөҕүнэн
- коллективынан, хамаанданан.

Айар сорудахтар көрүннэрэ:

- бэйэ айбыт хоһоонноро
- остуоруйалар, өс хоһоонноро

- таабырыннар
- кроссвордар
- бэриллитбит темаға өйтөн суруйуулар

Оонньуу арааһа олус элбэх, ону барытын сөпкө сааһылыахха, аттарыахха наада.

Темалары оҕолор саастарыгар сөп түбэһиннэрэн наарданыллар, сааһыланар. Айар соруудахтаах оонньуулары түмүккэ ытар көдүүстээх, оҕо толору аһыллыбытын, оонньууга киирбитин кэннэ, оччоҕо айар үлэн үтүө түмүктэрдээх буолар дии саныбыт. Оонньуу хаамыытын көрөн наарданар. Биллэрэр сыаллаах оонньоторгуттан, чингэтэр сыаллаабы туһанаргыттан көрөн, түһүмэхтэри сааһылыыр хайаан да наада.

Түмүк

Туох бары айымныылаах үлэттэн тутулуктаабын курдук, элбэхтик аахтаахына, бэйэн төрөөбүт тылын уранын, дэгэтин баһылаатаахына, ситиһин да онтон ситимнээх. Элбэх сырабын, күүскүн, кыаххын уурбут үлэн үрдүк көрдөрүүлээх буолар. Төһөнөн элбэҕи аабын, бэйэ омугун тылын өрө тутуу, соччонон киһи кыаҕа арыллар, сайдар, элбэх ситиһилэнэр. Оонньуу умсугутуулаах уонна үөрэтэр, иитэр сыала элбэх буолан, киһи элбэҕи билэр, элбэххэ үөрэнэр. Онон хас биірдии оҕо манньк уһууааннарга кыттыахтаах, дуоһууа оонньуохтаах уонна төрөөбүт тылынан киэн тутта улаатыахтаах, сайдыахтаах диэн бигэ санаалаахпын.

Сахабыт тыла барҕара сайыннын, омукут инникилээх, эркээйилээх буолуохтун.

Туһаныллыбыт литература:

1. Иити кыһата.- Дь,2007.
2. К.Чиряев., Ф.Васильева. Норуот педагогикатын ылыктарынан.- Дь,1995.
3. «Кэскил» хаһыат матырыйааллара.
4. У.Ф Кондакова. Тыл оонньууга.- Дь,1990.
5. Шишигина В.Р., Ефремова А.В., Кудрина М.А.Саха тылын үөрэтиигэ оонньуу уонна оонньуу технологията.- Дь,2004.

